

Uvod

Ovdje objavljeno gradivo sadrži dopisivanje generalnih providura za Dalmaciju i Boku kotorsku, Paola Boldù (1780-1783) i Francesca Faliera (1783-1786)¹ o prilikama i životu u srednjem dijelu južne Hrvatske u doba epidemije kuge 1783-1784.

Venecija je dobila ovaj dio Dalmacije u više etapa. Veliko Vijeće Splita zaključilo je 28. lipnja 1420. da se Split preda Veneciji², iako je Split već u XIV. stoljeću u svom pretežnom dijelu bio hrvatski.³

Područje Dalmacije prošireno je Požarevačkim mirom 1718. Tada Venecija dobiva Imotski. Nova granica između Venecije i Turske utvrđena je u razdoblju 1721-1723, a išla je od Kleka do Žabske gore povrh Metkovića, Imotskog, Sinja, Vrljke i Knina. Ta je nova granica nazvana *Linea Mocenigo*, a novi posjed nazvan je *Acquisto nuovissimo*.⁴

U XVI. st. uvedena je u Dalmaciji i na području Boke kotorske (*Albania Veneta*) služba generalnog providura za oba područja – *Provveditore generale in Dalmazia et Albania*⁵. Na čelu Splita bio je u to doba Andrea Paruta, knez i kapetan (od 28. srpnja 1781. do kolovoza 1784⁶). Na čelu pojedinog područja bio je providur. Godine 1784. na čelu sinjskog područja bio je Canal Paulo Emilio (Pavao Emilije Canalis).⁷

Otkad se javila kuga u Dalmaciji, a bila je vrlo česta, Venecija – država i komuna – zbog njenog širenja i novog haranja, osnovala je institucije kojima je bila dužnost briga za zdravstvo cijele Republike. U Veneciji je postojao Centralni kolegij za zdravstvo Republike, a u svakoj pojedinoj komuni bio je

¹ Luigi Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1784, anno IV, Zadar 1784, str. 33.

² G. Novak, Povijest Splita, knj. I, Split 1957, str. 349.

³ Isto djelo, str. 258.

⁴ Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, JLZ "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 360-361.

⁵ I. Pederin, Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1497), Dubrovnik 1990, str. 41.

⁶ G. Novak, n.dj., knj. II, str. 271.

⁷ Fra Josip Ante Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. st., knj. 2, Sinj 1997, str. 266. Za druga područja popisi providura, odnosno njihova imena i prezimena nisu objavljeni.

formiran *coleggetto di sanità*. Biralo ga je Veliko vijeće, a dvojicu iz reda “građana” morao je imenovati knez.⁸

Kuga je kroz stoljeća harala Dalmacijom. Upravo tu se odvijala teška drama našeg naroda. Usput ćemo samo spomenuti, kako su prema riječima J. Bajamontija, već ilirski kraljevi uputili izaslanike Hipokratu radi savjetovanja kako se osloboditi kuge, što bi moglo navesti na zaključak da je Dalmacija već u antičkim vremenima trpjela od te grozne bolesti.⁹ Ova epidemija kuge o kojoj je riječ jedna je od najjačih, a harala je u razdoblju 1783-1784. O ovoj je epidemiji kuge do sada najviše pisano.¹⁰ Građa o kojoj je ovdje riječ prikazuje

⁸ G. Novak, Povijest Splita, knj. II, Split 1961, str. 388; Difesa della sanità a Venezia, Archivio di stato di Venezia, secoli XIII-XIX, Venezia 1979, str. 28 i dalje; Duško Kečkemet, Zaštita od epidemija u Splitu i okolici u prošlosti, Sanitarni kordon nekad i danas, Zagreb 1978, str. 75.

⁹ Julije Bajamonti, Zapisi o gradu Splitu, izbor, prijevod i komentar D. Kečkemet, Split 1975, str. 225.

¹⁰ Ova pisma je pisao Grgur Stratico, ugledna ličnost iz Zadra, koji je živio krajem 18. stoljeća, prikupljao isprave iz povijesti Dalmacije i to vrlo kritički. Napisao je i djelo o kugi u Splitu iz 1784. Simeone Gliubich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Ristampa anastatica, Vienna 1856, Zara. To djelo nije potpisao svojim imenom. “Relazione della peste di Spalato dell’anno 1784. esposta in lettera dall’ Uffiziale N.N. ad un suo concittadino in Venezia”, Venezia 1784. Stratico se ovdje pojavljuje kao prepisivač pisama, dok su autori tih pisama bili tadašnji generalni providuri za Dalmaciju i Boku kotorsku. Zapravo, prvi je bio Paolo Boldù. Njegova pisma obuhvaćaju vremensko razdoblje od 1. srpnja 1783. do 3. travnja 1784. Drugi generalni providur u tom teškom kužnom razdoblju bio je Francesco Falier. Njegova pisma datiraju od 12. listopada 1783. do 6. lipnja 1784. Sva pisma smo numerirali redoslijedom od 1 dalje, iako su svesci naslovom podijeljeni.

Za nadzor i organizaciju zdravstvenog stanja u borbi protiv kuge u Mletačkoj Republici vidjeti sljedeće članke: Gianpaolo Lotter, L’organizzazione sanitaria a Venezia, Venezia e la peste 1348/1797, II. izdanje, Venezia 1980, str. 99-102; Richard Palmer, L’azione della Repubblica di Venezia nel controllo della peste. Lo sviluppo della politica governativa, isto, str. 103-109; Andreina Zittel, L’azione della Repubblica di Venezia nel controllo della peste. Lo sviluppo; Difesa della Sanità a Venezia, secolo XIII-XIX, Mostra documentaria, Archivio, Catalogo, Archivio di Stato di Venezia, Venezia 1979.

Nabrojiti ću još nekoliko starijih djela koja opisuju stanje u razdoblju u kojem je harala kuga: Sopra il morbo pestilenziale insorto nella Dalmazia veneta l’anno 1783. Lettera del conte Pietro Nutrizio Grisogono al chiarissimo dottor Cristiano Wolf medico svedese, sec. edizione, Mantova; Giulio Bajamonti, Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783-1784, Venezia 1786; Elogio di sua Eccellenza Andrea Querini di Signor Zuanne Cavalier, In occasione del Giro da Lui intrapreso in Dicembre u.d. delle linee di Sign, Knin, Triplo Confine, Vergoraz, Macarsca, Narenta, ec., e delle grandi providenze da Lui stabilite, onde presidiare la Provincia della Dalmazia dalla peste, che desolava la Bossina, Dubrovnik 1796.

Za organizaciju Bosne i Hercegovine u XVI. i XVII. st. vidi: Historija naroda Jugoslavije, I. poglavlje, Osmansko carstvo i njegovo uređenje, str. 9 i dalje i V. poglavlje, Bosna i Hercegovina, str. 114, zatim XV. poglavlje, Slabljenje Osmanskog carstva, str. 477 i dalje. i XXIII. poglavlje, Bosanski pašaluk, str. 582 i dalje.

R. Jelić i I. Zorić, Dalmatinsko-bosanski sanitarni kordon, Sanitarni kordon nekad i danas, Zagreb 1978, str. 33 i dalje; J. Velnić, Organizacijski i stvarno stanje obrane od kuge na području Mletačke Dalmacije polovicom XVIII. st., str. 67 i dalje.

O mletačkoj upravi u Dalmaciji mnogo je pisano. Ovdje ćemo spomenuti samo sljedeća djela: G. Novak, Prošlost Dalmacije, Zagreb 1944; I. Pederin, Mletačka uprava i politika u Dalmaciji (1409-1797); Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, J LZ “Miroslav Krleža”, Zagreb 1984, str. 360-361; Andreina Zittel, L’azione della Repubblica di Venezia nel controllo della peste. Lo sviluppo di alcune norme di igiene pubblica, u knjizi Venezia e la peste 1348/1797, II. izd., Venezia 1780, str. 99-112.

prilike u Splitu i drugim manjim naseljima na navedenom području, te na dije- la Zagore koji spada u srednji dio južne Hrvatske (Dalmacije) i to ne samo s područja zdravstva, nego i sociologije i etnologije. Pisma je pisala vrlo ugled- na ličnost iz Zadra Grgur Stratico, suvremenik ovoga razdoblja haranja ku- ge.¹¹ To su vrlo vrijedni rukopisi za poznavanje prilika dijela zagorskog pojasa u srednjoj Dalmaciji te manje u susjednom dijelu Bosne i to za razdoblje od 12. listopada, pa do 3. travnja 1784. Tada dužnost preuzima senator Angelo Diedo, kojega Mlečani šalju u Dalmaciju na dužnost izvanrednog providura za zdravstvo. On je svoje sjedište organizirao u samostanu franjevacu na split- skoj rivi. Odatle je mogao nadzirati brodice i sve poduzete mjere radi suzbija- nja kuge.

On je nadležnom za zdravstvo uputio dopise o potrebi izdavanja naredbi o pokapanju mrtvih u splitskim crkvama. To bi bilo naročito efikasno za vri- jeme kužnih epidemija, jer bi time bilo uklonjeno isparavanje iz grobova u uskom gradskom prostoru, još i okruženom zidinama Dioklecijanove palače. On, kao i drugi, smatrao je to uzrokom lošeg zdravlja, kao i čestih pojava za- raznih bolesti među stanovnicima Splita. Još i danas su u Splitu, u crkvi Sv. Duha i pred njom, sačuvani grobovi čije su ploče međusobno spojene željez- nim šipkama, a u crkvi je postavljena i ploča o djelovanju Angela Dieda na ovom području. Tek kada se situacija potpuno smirila, u veljači 1785. krenuo je u Zadar, a odatle u Veneciju.¹²

Prema jednom izvoru iz sredine 18. stoljeća gladne su godine u mle- tačkom dijelu Dalmacije bile vrlo česte, a rijetko koja godina bila je dovoljno rodna, da bi mogla kroz cijeli svoj tijek prehraniti stanovništvo domaćim na- mirnicama.¹³

U okolici Splita i u drugim naseljima kraja o kojem je ovdje riječ, seljaci su bili zadovoljni ako su se svaki dan mogli najesti guste kaše od kukuruznog brašna – pure. Tako je to bilo u najmanju ruku sve do Drugog svjetskog rata. Meso, jaja i druge proizvode prodavali su u susjednom gradu za druge njima nužne potrepštine.¹⁴ U 19. st. u pojedinim mjestima Dalmacije jeli su kruh pri-

¹¹ Vidi bilješku 4.

¹² D. Božić-Bužančić, Izvještaj izvanrednog providura za zdravstvo Angela Dieda o prilikama u Dalmaciji za vrijeme kuge 1783-1784. godine. JAZU, Rasprave i građa za povijest znanosti, knj. 5, Razred za medi- cinske znanosti, sv. 1, str. 192.

¹³ D. Božić-Bužančić, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike krajem 18. i početkom 19. st., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, Zagreb 1996, str. 138.

¹⁴ To su bila teška vremena za naša bijedna, tada skoro opustjela sela, nastanjena uglavnom samo ne- moćnim starcima.

premljen od krumpira¹⁵, a inače su jeli i kruh od kukuruznog brašna. Smatrali su da je “grijota izist”. Iscrpljeni od gladi i vrlo primitivnog načina života pokušavali su se spasiti seobom u druge krajeve, u Austriju ili pak Otomansku državu, jer je tamo zemlja bila plodnija, a njima bijednim prosjacima svaka bi sitnica dobro došla za utaživanje teške gladi, pa i uz opasnost po život.

Suvremenik dr. Grgur Stratiko, koji je ova pisma pisao za generalne providure, kaže da je 1782/83. iz cijele Dalmacije iselilo 10.000 ljudi. Stoga je on predložio vladi da odmah priskoči u pomoć siromašnom pučanstvu čim nastupi nerodica i oskudica, jer će se ponoviti slučajevi masovnih seoba u susjedne države. Magistrat *Proveditore alle biave* slao je u Dalmaciju žito i dvopek vrlo često, pa izgleda i onda kada nije prijetila glad.¹⁶ Ipak su seljaci i dalje gladovali i iseljavali se, ali su se i vraćali, kako ćemo to u ovim pismima vidjeti.

Vrijedno je ovdje navesti i slikoviti opis očevica, Trogirana Ivana Luke Garanjina mlađeg (1764-1841), koji za te naše bijednike kaže: “Vidimo naše seljake Morlake blijeda lica kako na prodaju nude ono malo svoje pokretne imovine, što su u svom siromaštvu čuvali za krajnju nevolju, sjemenke koje su bile određene za sjetvu, stada koja su ih hranila i ne samo to, već i poljsko oruđe, čak i oružje. Vidimo ih kako unatoč općem zgražanju, bez ikakvih sredstava za život, postaju sirote i prosjaci ... Sama im ojađenost ne može pomoći, pa ih vidimo kako kreću u strane države i uz cestu umiru od patnje. Ogromno mnoštvo naše braće napušta domovinu zbog golog opstanka. Naše suze prate one, koji kreću prema austrijskim državama ... Još najveći strah obuzima za one, koji su se uputili u Tursku državu.”¹⁷

Zima 1781/82. bila je vrlo hladna u cijeloj Europi, pa i u Dalmaciji, u kojoj je uništila zasijano žito, voćke, posebno masline, ali i sitnu stoku. Velika glad je ponovno zavladała u proljetnim mjesecima po cijeloj Dalmaciji. Skupoća je u 1782. bila jedna od najvećih kod nas tijekom 18. st., po širini terena kojeg je obuhvaćala, kao i po vremenskom trajanju. Veliki broj stanovnika koji su živjeli uz granicu odlazi iz svojih sela, ponajviše u Bosnu, ali se i brzo vraća natrag, kad bi tamo stigla kuga, donoseći sa sobom i ovu kobnu bolest. Mletačke vlasti su se i ovaj put preplašile kuge, pa su zbog toga poduzele mje-

¹⁵ D. Božić-Bužančić, *La famiglia Garagnin, e la sua migrazione in Dalmazia, e lo sviluppo delle sue attività. Congressi sulle relazioni tra le due sponde adriatiche*, 2. I rapporti demografici e popolativi, Rim 1981, str. 177 i dalje.

¹⁶ Š. Peričić, *Gladne godine u Mletačkoj Dalmaciji XVIII. st.*, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, 1981, str. 192.

¹⁷ Ivan Luka Garanjin, *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*, priredila, predgovor i uvod napisala D. Božić-Bužančić, preveli Josip Posedel i Katarina Hraste, Split 1995, str. 124.

re protiv samovoljnog prelaženja u osmanske zemlje, kao i protiv samovoljnog povratka.¹⁸

God. 1714. i 1718. određena je granica između Bosne, tada pod turskom vlašću, i Dalmacije, koja otprilike odgovara i današnjoj. U ovim izvorima riječ je u prvom redu o selima Zagore, naseljenim stanovništvom na sasvim primitivnoj razini, gladnom i zapuštenom.

Vjerodostojni iskaz o Splitu i o haranju kuge daje i kapucin, otac Fedele iz Zadra. On govori o 1781. godini, kada je Split bio jedan od najnaprednijih gradova u Dalmaciji. U razdoblju od četiri godine, koliko je do tada boravio u Splitu, gledao je koliko taj grad postupno propada. Piše o problemima nastalim dugotrajnom i upornom sušom, koja je 1782. godine skoro potpuno uništila žitarice i ostale toliko očekivane proizvode na poljima. To je izazvalo vrlo veliku oskudicu, a te zime harala je već prava glad. Svu snagu glad je pokazala 1783. To je trajalo sve do nove žetve. Tada je do punog izražaja došla dobrota splitskih građana, koji su pružali obilate milostinje, kada su se zajednički prikupljali određeni prilozima. Ti su svojim viškovima prelazili često čak i njihove vlastite mogućnosti. Ipak, izgleda da sve to nije ništa pomoglo da se glad ublaži. Uz sve to pojavila se još i kuga.¹⁹

Dalje isti nastavlja govoriti o prvim pokušajima otklanjanja kuge od svakog pojedinca, zapravo onih za koje se sumnjalo da su oboljeli: "Gledao sam kako se zbog sumnje da su bolesni s koprnene strane u povorkama vode ljudi različitog društvenog položaja, jednog i drugog spola, prema onom dijelu obale dokle su dosizali zidovi našeg vrta²⁰ spajajući se s gradskim zidinama. Tu su odlagali svoja odijela, umivali se i dobivali drugu odjeću, ali kakva je samo to bila odjeća? U prvom početku kada je izbila kuga odjeću je davao prijatelju, a siromasi su je dobivali od Javne dobrotvornosti. Kako se međutim bolest ubrzo toliko proširila da se skoro čitav grad dijelio na okužene i sumnjive, nitko više nije smio da s obzirom na zdravstvene propise daje bilo kakvu vrst odjeće. Sva se odjeća dijelila zbog toga iz javnih zaliha, odakle su se davala vojnička ili kažnjenička odijela. Pošto su se zalihe prve vrste ubrzo iscrpile, svima su se bez razlike dijelila odijela one druge vrste, bez obzira na stalež ko-

¹⁸ Isto djelo kao i u bilješki br. 5, str. 141. Više o cijeloj ovoj problematici vidi u D. Božić-Bužančić u članku, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, Zagreb 1996, str. 138.

¹⁹ Otac Fedele iz Zadra, Kuga u Splitu god. 1783-1784, Poglavlje I, preveo Ivo Donadini, *Kulturna baština*, God. XIII, br. 18, Split 1988, str. 69.

²⁰ Vrt kapucinskog samostana, koji se nalazio nedaleko lazareta. O. Fedele je bio redovnik reda kapucina iz Italije. Njegovo je sjedište bilo u Mestrama, gradiću nedaleko Venecije.

jemu su pripadali, i tako su plemići i pučani, svećenici i svjetovnjaci muškarci i žene bili odjeveni svi na isti način, kao kašnjenici.”²¹

Istinite podatke o toj teškoj situaciji, vremenskim neprilikama, gladi, cijena prehrambenih proizvoda, donosi i Makarski ljetopis iz toga razdoblja, stoga ćemo ovdje donijeti nekoliko citata iz istoga:

“1782. Na 25. febrara 1782.

Prošasti misec, toh jest marča (aprila), a još i ovoga mađa jest bio mnogo veliki glad svoj Dalmaciji, ovde bi se prid manastir skupilo po 380 u subotu za primiti lemozinu od manastira, i svakomu se je davalo, odjeću je davao prijatelj od manastira, i svako se je davalo ne samo u subotu, nego svaki dan ko bi doša pitat. Mnogu lemozinu činiše i Makarani siromahom.”

“Decembar 1782.

Na prvi decembra učini lipo vrime i dura 6 danah, pak učini sedmi dan snig i bura mnoga velika i dura 4 dni. Ovoga miseca puale su najviuše bure, i snigova dosta je bilo.”

“Ove godine kako sam gori reka, malo je žita rodilo i velik glad ovoga miseca bio je. Kvarta šenice bila je ovdí u Makarskoj u Decimi²² koju su imali sinovi pokojnoga Stipe Čavelića Kačića po 6 groša i po. Ovi decimari svaki su dan krešivali žito videći da ga je malo i da vilat ima potribu od žita. Isti prodavali su sirak kvartu po tri groša; pir po 24 libre; raž po 46; napolicu po 48; grah po 52 libre; proso po 47.²³ Tako slidiše do 20. denara 1783. Ali na 20. denara 1783. u jedan dan dođe 7 brodova žita, šenice i pramentuna. I prianuše prodavat šenicu po 40 libara, i ovo bi na 22. istoga denara “.

“Febrajo 1783.

Na 2. ovoga bih vrime lipo, ali na 5. učini snig i mečava velika, i u ovo vrime pomriše mnogi siromasi od glada i studeni. Ovoga miseca u Zavojadi²⁴ umrlo je 89 čeljadi od glada, i u jedan grob kopali su u jedan put po 16 tilesa.

²¹ Ivo Donadini, n. dj., str. 77.

²² U Makarskoj to je i sada naziv za zgradu u kojoj su smješteni neki državni uredi. U decimi se za dugo godina prodavala sol ne samo za čitavo Primorje, nego i za dalmatinsko, pa i za bosansko-hercegovačko zaleđe. (Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća, Split 1993, bilj. 184.)

²³ Uglavnom *moneta turvica*. Vrijednost toga novca bila je nejednaka: 20 dinarskih para, 10 austrijskih novčića i najposlije 5 novčića. Akademijin Rječnik X, Zagreb 1888, str. 462.

²⁴ Selo na zapadnoj strani Vrgorca, na cesti Split-Metković.

U državi Zadvarskoj²⁵ nije ostalo ništa što nisu poklali, najposli konje i pse jesu jili od velika glada.”

Na 25. febrara učini snig i mećava, ali dura malo i premda se smrze, ne učini ništa zla.“

“Marzo 1783.

Na misec poče odma snigom, ali brez studeni velike, ali glad sve to veći i pomor od glada.”

“Settembre 1783.

I ovi misec setembar lip bijaše, pade kiša lipa na 7. istoga i natopi lipo, i učini vrime i ljudi otrgaše svoje vinograde po lipu vrimenu. Bih dosta žita svakoga i vina. Ali zarad contomatie ne može žito doć, budući da se zatvoriše krajine među se, tako da jedna s drugom ne može općiti. U sinjskoj krajini uzmoža se mnogo bolesti od kuge i ne osta samo jedno selo, u kome se ne oglasi, toh jest Muć²⁶. Mnoga čeljad pomriše od kuge i mnoge kuće biše upaljene zaradi iste.

Ovoga miseca poče kuga i na Kljisu(sic) i mnogi pomriše od iste.”

I još ćemo navesti jedan podatak u svezi s kontumacijom:

“Na 15. setembra 1782.

Poče contomatia od turske zemlje, budući se oglasila kuga u Sarajevu i u Travniku, i tako armaše confin, i metnuše straže svuda”.²⁷

U 18. st. mletački namjesnici iz Dalmacije često izvješćuju o našem teškom gospodarskom stanju. Stanovnik Zagore bio je zapušten i napušten. Njemu je jedino pomagao župnik, ukoliko je bio obrazovaniji. Prekid ekonomskog kontinuiteta, izazvan u prvom redu mletačko-turским ratovima, pa loše tlo, nedostatak vode, vrlo često haranje kuge, nepravedna podjela posjeda, koju na novoj stečevini provodi mletačka vlast, sve je to bitno utjecalo na gospodarske prilike, posebno u dalmatinskim selima. Tek u drugoj polovini stoljeća promiču se nove ideje,

²⁵ Zadvarje, pokrajinsko središte.

²⁶ Mjesto na cesti Split-Drniš, pod Mosećem.

²⁷ Makarski rukopisi 17. i 18. stoljeća, priredio Josip Ante Soldo, Split 1993, str. 307-312.

koje struje iz Europe. Osnivaju se 4 poljodjelske akademije. Sve su one, osim one u Kaštel Lukšiću, koja se ujedno nazivala i Škola, imale daleko šire programe, a posebno ona u Splitu. Ipak, sve to nije djelovalo, posebno na udaljena brdska sela, koja su u svemu zaostajala i pružala i dalje tužnu sliku, a moramo znati da je tijekom 18. stoljeća seosko stanovništvo u Dalmaciji (bliže i dalje od gradova) sačinjavalo oko 90% pučanstva. Vrlo je težak bio život seljaka u Dalmaciji još i onda, kada je fiziokratizam²⁸ cvao u Europi, pa i u pojedinim dalmatinskim gradovima²⁹.

Pisma generalnih providura P. Boldù i F. Faliera čuvaju se u Znanstvenoj knjižnici u Zadru (Manuscripti 12/I-II) i već ih je ranije dao prepisati naš istaknuti znanstvenik, arheolog, pok. don Frane Bulić, nekadašnji ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, a na taj svezak me je upozorio prof. Arsen Duplančić, ravnatelj knjižnice toga muzeja, te mi ga dao na korištenje. Smatrajući ovo gradivo vrlo vrijednim, ponudila sam ravnatelju Hrvatskoga državnog arhiva, dr. Josipu Kolanoviću, da priprelim ovu gradu za objavljivanje u jednom od brojeva časopisa *FONTEs*, u izdanju Hrvatskoga državnog arhiva. U radu mi je pomogla prof. Miriam Subotić, uspoređujući tekst s izvornikom, u traženju podataka za bilješke, te priredivši kazalo mjesta, na čemu joj toplo zahvaljujem.

Danica Božić-Bužančić

²⁸ Francusko političko-ekonomsko učenje koje je zemlju i ratarstvo priznavalo jedinom izvorom bogatstva.

²⁹ D. Božić-Bužančić, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, Zagreb 1996; Ista, Južna Hrvatska u fiziokratskom pokretu Europe, Split 1995.